

Kóczyán Péter

A DEMOKRÁCIA EGYIK ALAPEGYSÉGE

Velünk élő Kádár-korszak

A demokratikus újságírás még a diktatúra alatt megteremtett eszközökkel sem él. Az önkorlátozás sokkal nagyobb, mint amit a jelenlegi jogszabályok lehetővé tesznek.

Az újságírói munka alapegysége az interjú. Nem csak a kérdés-felelet formájában, önálló műfaji elemként megjelenő interjúról van szó. Az újságírók ugyanis folyamatosan interjúkat csinálnak. A cikkeikhez számtalan emberrel beszélnek, akiknek a gondolatait névvel vagy név nélkül használják a cikkeikben.

Ma Magyarországon az a gyakorlat, hogy az így elhangzottakat a nyilatkozók bármikor visszavonhatják, átírhatják, s eddig nem volt olyan média, orgánus, amely az eredeti és hiteles interjút publikálta volna.

A magyar szerkesztők, média menedzserek, kiadói emberek, s maguk az újságírók is azt állítják, hogy nincs joguk az eredeti interjú publikálására.

Ez nem igaz. A törvény éppen az ellenkezőjét teszi lehetővé. Végtelenül iro-
nikus, hogy a diktatúrában 1986-ban elfogadott sajtótörvény nagyobb szabadságot teremt, mint amellyel a szabad demokrácia médiája élni mer.

A sajtótörvény szerint az újságíró

„d) köteles a nyilvános közlésre készített nyilatkozatot a nyilatkozatot adó személynek – kérelmére – bemutatni; azt nem közölheti, ha ehhez a nyilatkozatot adó személy azért nem járul hozzá, mert nyilatkozatát az újságíró megváltoztatta; e) köteles megtagadni az olyan közlés tartalmi kialakításában való közreműködést, amely ellentétben áll e törvény rendelkezéseivel”... A szöveg világos. Az alanyok csak a hamisított interjú megjelenését tagadhatják meg. Az újságíró pedig nem működhet közre hamis, átírt interjú megjelentetésében.

Az ezzel ellentétes gyakorlat a diktatúra leheletét viseli magán. Ez a velünk élő Kádár-korszak.

Az interjúkra vonatkozó véleményemet egzotikus, távoli információként értékelik ma a magyar újságírásban, amelynek nincs különösebb jelentősége a média működésében. Ez nagy tévedés.

Nem csak hogy a médiának, de a demokráciának is egyik alapegysége az interjú.

A demokratikus nyilvánosság ugyanis a publikus, közösségi szférában elhangzó vagy odatartozó információk közléséből áll. A demokráciában a beszéd tett, a kimondott szónak van jelentősége. Gondoljunk bele: milyen nyilvánosság az, ahol a nyilvánosságot professzionálisan előállító intézmények vezetői kapu-

örként asszisztálnak az alanyok utólagos kéréseihez. Ezzel egy tettet akarnak elsikálni, meg nem történtté tenni. Hogy a jelentőségét kiemeljem, egy másik területről hozok példát. Olyan ez, mintha egy bűntény helyszínén a rendőrök eldöntenék, hogy egyes nyomokat eltüntetnek a helyszínről.

Nem kriminalizálni akarom a helyzetet, hanem azt világossá tenni, hogy ahogyan a bűntény rekonstruálásának elengedhetetlen feltétele a helyszínen talált tárgyi nyomok pontos lajstromba vétele, ugyanúgy a demokrácia szerves része a publikus és a magánszférák szétválasztása, és a publikus szférában történetek regisztrálása és közlése.

A magyar sajtóban ma az a felfogás, hogy az interjú az alany és az újságíró közös alkotása. Ez a kifejezett, sokszor hangoztatott vélemény. De miután a direkt kérdés-felelet interjú nem válik el a cikkekbe bedolgozott interjúktól, az interjúk utólagos átírása minden, egyes személytől szerzett információra, általa kimondott szóra igaz.

A magyar újságírók nagyon büszkék arra, hogy a cikkeiket ők maguk írják, s nem mások diktálják. Az utólagosan átírt közlés azonban azt jelenti, hogy a cikkeket az alanyok írják, és nem az újságírók. Valahogyan senkinek nem tűnik fel, hogy mindent szabadon le lehet írni, csak éppen azt nem, ami egy személytől származó közlés.

A szakma a fentebb leírt gyakorlat fenntartására egy megalapozott érvet alkalmaz – nagyon sunyi módon. Az írott beszéd és a szóban elhangzó beszéd között nagy a különbség. Egy az egyben nem ültethető át a beszéd az írott nyelvre. Így szól az érv. Ez igaz, bár némi kiegészítéssel, amiről mindjárt írok. Előtte azonban a lényegesebb elemről kell szólni. A magyar sajtóban az átírás nem nyelvhelyességi alapon zajlik, hanem az alanyok az interjú során elmondott gondolataikat, jelzőiket írják át. Mindig a nekik kedvező változatra puhítják fel az interjúból származó közlést. Sok konfliktusom volt már ebben a tárgykörben, de még soha nem találkoztam olyan alannal, aki azért írt volna át egy interjút, mert túlságosan hízelgőnek, megközelítésemet pedig túl puhának találta volna. Az interjú alanyok isteni érzékkel veszik észre az összes érdekes, fontos, sajátos, feltűnő információt, gondolatot az általuk elmondottakban, s a magyar szerkesztőségi gyakorlat arra kényszeríti az újságírót, hogy ehhez asszisztáljon.

Ez nem más, mint púderezés. Tisztára mosás.

Az újságírók ezt utálják a legjobban. A szakmában mindenki arra büszke, hogy ő a valóságról, a lényegről meg a fontosról ír. És fontosnak tartja az általa leírtak, megtaláltak, megtudottak, felismertek közlését. Egyetlen egy elem van, amelynél felteszik a kezüket, s ez az alanyok által elmondottak leírása.

Tudom, az olvasók egy része – még a szakmabeliek is – ennél a pontnál már összegyűjtötték magukban a leghúzóssabbnak ítélt ellen érvet. Az interjú, a kimondott szó a személyi önrendelkezés része. Jogom van meghatározni, hogy mit publikáljanak tőlem.

Ez fontos pont. A lényeghez érkeztünk el. A privát és a publikus határához, s annak definíciójához.

Az interjú a publikus szféra része. Az esetek legnagyobb részében az alanyok tudják, hogy interjút adnak. Az újságíró bemutatkozik, elmondja, hogy mit akar, előttük ül, jegyzetel, magnót használ, világos attribútumok jelzik, hogy nem magánbeszélgetést folytat, hanem nyilvános közlésre készülő információszerzést folytat.

Érdekes módon a magyar emberek jelentős részét csak ez a szituáció tudja becsapni. Amikor egy értekezleten beszélnek, amikor vizsgáznak, amikor egy hatóság előtt kell megnyilvánulniuk, akkor egyébként pontosan tudják, hogy szavaiknak van jelentősége. Nem ugyanúgy beszélnek, mint otthon vagy magán körben. És tudják, amikor kimondják a szavakat, vagy ahogyan viselkednek, az számít. Utólag nem vonhatják vissza.

Ehhez képest az újságíróknak adott interjúk esetére mindenkiben egy speciális definíció alakult ki, amelyben nem számít, hogy az interjúban mit mondanak, mert az „csak egy beszélgetés”, amelyet majd utólag előkészítünk a publikálásra. Az alanyok többsége Magyarországon így gondolkodik, az újságírók pedig ehhez asszisztálnak.

Az interjú – nyilvános aktus. Másképpen: tett. Az újságírás lényege, hogy ez rögzíti és publikálja: beszámol róla. Ugyanúgy, ahogyan arról, ha valaki lopott, ha díjat kapott vagy egy filmet megrendezett. Ezek tények. A kimondott szó, a válasz is tény. Ennek közlése tényközlés. Csak annak speciális, a beszédaktusból származó eleme.

Amikor az újságíró az alanyával találkozik, az munka. A nyilvános szféra része. Azért beszélnek, mert az újságíró a nyilvánosság számára gyűjt információkat. A közlés is információ. Az alanyt semmi sem kényszeríti arra, hogy válaszoljon; de még ha erre rákényszerül is, a szavait maga válogatja meg, nem az újságíró diktálja neki a gondolatait, s a kimondott szavakat.

A magyar felfogás összekeveri a gondolatok szabadságát a közlés szabadságával. A helyes megközelítésben az alanyok szabadon gondolkodhatnak, az újságírók pedig a nyilvánosság előtt elhangzottakat szabadon közölhetik. Nem igaz az, hogy az újságírók bármire is rákényszerítenék az alanyaikat. Ez nem is életszerű. Az utólag átírt, kozmetikázott interjúk majd száz százaléka nyomás nélkül, az alany szabad akaratából hangzik úgy, ahogyan az interjú azt rögzíti. Mégis utólag azt átírják.

A nyilvános történetet így kiemelik a nyilvánosságból, s egy utólag rekonstruált pseudo-valóság részévé teszik. A valós helyett egy ál-valózt állítanak elő.

Nézzük ugyanezt a helyzetet teljesen szűk szakmai szempontból. Az olvasó azt hiszi, az újságíró az adott pillanatot rögzíti. Az újságíró is azt hiszi. Felkészül. Az interjú során izzad, gondolkodik, figyel, értékkel, ötletel. De ennek valójában nincs jelentősége. Hiszen bármilyen, ami elhangzik, ami az újságíró teljesítménye az adott pillanatban, azt az utólagos átírás semmissé teheti.

Így nincs is szükség a jelenlétre. Ezeket az interjúkat faxon és e-mailen keresztül is el lehet készíteni. Az említett technikai eszközök biztonságos körülményeket teremtenek az alany számára, a saját közegében, a saját tempójában gondolhatja végig, hogy mit akar közölni a nyilvánossággal.

Érdekes módon, ezt azért a magyar szakma is abszurdnak tartaná, s kívágná azt az újságíró, aki így készítené interjúkat. Holott az illető csak őszintén alkalmazkodna a magyar gyakorlathoz. És a végén, az elemzés során magatartása sokkal őszintébbnek tűnne, mint az álszent magyar gyakorlat.

A példából látszik, hogy a helyzet nyomorúságos. A szerkesztők, újságírók is tudják, hogy ez a gyakorlat nem jó. Minden, az újságírást komolyan gondoló ember ösztönei ellen hat. Gyomorfordító, s logikailag védhetetlen megközelítés.

Ráadásul a gyakorlat sokkal durvább, mint azt gondolnánk. Ugyanis nem minden alanyuk ugyanakkora az érdekérvényesítési ereje, s miután az egészre soha nem derül fény – tudjuk, maga az átírás is a nyilvánosság kizárásával történik –, senki nem tudja ellenőrizni, hogy a másinak mit szabad, s ehhez képest neki mit engedtek. Ráadásul, a lapulás szerkesztőségein belül is zajlik. Nagyon kevés olyan szerkesztő van, aki nem csak a szerkesztőségi hierarchián belüli előnyöket, hanem az azzal járó kellemetlenségeket is vállalja. Ebben az esetben él a főnöki hatalmával, s maga nyesi meg, írja át az interjút. Mindig az alannal kapcsolatban álló, az adott szituációban, mondjuk, keményen kérdező, igyekvő újságíró beszél az alannal, s személyesen szenved el azt a megaláztatást, amikor az alanya átíratja az interjút. Ez is egyik oka annak, hogy az újságírók autoritás érzete a béka feneké alatt van.

Az alanyok látszólag jól járnak ezzel a gyakorlattal, mert az esetek szinte mindegyikében – ha kéri – az jelenik meg, amit akarnak. Valójában sokszorosan verik le rajtuk az újságírók és a szerkesztők. Például úgy, hogy ha tehetik, nem kérdezik meg őket vagy csak az utolsó pillanatban. Kiszerkesztik őket, azaz vagy másokkal mondatják el a velük kapcsolatos negatívumot vagy képaláírással, más cikkekkel helyre teszik az általuk elmondottakat. Csökkentik az érintettek megszólalási lehetőségeit. Olyan műfajokat alkalmaznak, amelyekhez nem kell az alany hozzájárulása. Olyan helyzet alakul ki, amelyben az újságírók – ha meg akarják őrizni az autonómiájukat –, akkor az alanyok megszólalási lehetőségeinek korlátozásában válnak érdekeltté.

Szép világ ez, mondhatom.

Kiegészítés

Gyakran használt érvek a jelenlegi gyakorlat védelmében

A gyengébbek védelme: gyakran felmerül, hogy az újságírók visszaélnének a helyzettel, ha az alanyok nem kontrollálhatnák, ami megjelenik saját szavaiként. Ez azonban csak egészen kivételes esetekben, katasztrófák, szélsőséges helyzetek esetében merül fel. Olyankor, amikor a józan ész alapján amúgy is

mérlegelni kell, hogy mi jelenik meg. Egy vonatkatasztrófa helyszínén a gyermekét kereső anya hisztériájának és szavainak bemutatását nem azért kell mérlegelni, mert nem tudtuk a hozzájárulását megszerezni, hanem azért, mert a józan ész és ízlés ellen hat sokkos állapotának a bemutatása. De az alanyok többsége nem hivatkozhat arra, hogy elvesztette az önkontrollját az adott helyzetben.

Milyen alapon adnak a számba bármit is? Klasszikus érv. Abból indul ki, hogy az újságíró azt ír, amit akar. Ezt akadályozza meg az utólagos kontroll. Az 1986-os törvény épp ezt akadályozza meg. Az utólagos kontroll azonban nem a szavak megmásításáról szól, hanem azok pontos visszaadásáról. A másik, mélyebb feltételezés, hogy az újságíró nem azt írja le, ami elhangzott. Komoly újságoknál nem dolgozhatna olyan, aki nem képes az alanyai szavait pontosan rögzíteni és feldolgozni. Bulvárlapoknál pedig ezen túl egyéb jogi lehetőségekkel lehet élni.

Az alanyok kiszolgáltatottak: a médiában általában nem a világtól elzárt remeték, hanem a mediatizált világot fogyasztó emberek nyilatkoznak. Jelentős részük tudja, mit jelent az, ha szavai megjelennek a médiában. Az érv még azon a feltételezésen is alapul, hogy az emberek privát életüket élik, nem tudják, mit jelent a nyilvánosság előtt szerepelni. Eszerint az emberek a nyilvánossággal csak a tévén, médián keresztül találkoznak. De hát kérdezzünk meg akárkit, a szülői értekezletet, a munkamegbeszélést, az állás interjút, a prezentációt magánszereplésnek, tétnélkülnek, s az ott elhangzottakat visszaszívhatónak tartja-e? A válasz valószínűleg az lesz, hogy az emberek többsége pontosan tudja, hogy ezekben a helyzetekben nem magánember, szereplése nyilvános, cselekedeteit nem írhatja felül utólag.

Az újságírók slendriánok, gyenge a szakma színvonala: a szakma dolgozói erre szoktak még hivatkozni. Ha ezt elfogadjuk, akkor beszüntethetjük az újságírást, s helyette közlönyöket kell létrehozni, amelyekben az arra hivatott cégek, emberek, hatóságok a maguk által megírtakat a nyilvánosságra hozzák. Ha az újságírók egy beszélgetést nem képesek visszaadni, akkor mást sem képesek, s akkor az újságírás mint közlésforma felesleges.

Az előbeszéd és az írott beszéd különbsége indokolja az átírást: ez jól hangzik, igaz is, csak éppen ebben az írásban nem ezt tárgyalom. Az alanyok ugyanis nem ragokat, kötőszavakat javítanak át, s nem is stílus vitákat folytatnak az újságírókkal, hanem elhangzott mondatokat húznak ki, szavakat másítanak meg, akár az ellenkezőre változtatva a szavaik értelmét vagy az elhangzottakhoz képest teljesen új gondolatmeneteket írnak bele az interjúkba, amelyekre az újságíró már nem is reagálhat.

Csak úgy beszélgettünk: van a szakmának egy olyan felfogása, amely szerint az interjúkészítés olyan spontán művészeti forma, amelynek izzadságos készítése, részletei nem tartoznak a nyilvánosságra. Egy színdarab előadása során sem a próbát rekonstruálják, hanem a darabot magát adják elő. Szerintem az újságírással kapcsolatos minden ilyen művészeti hasonlat fals. Az újságírás ugyanis nem

fiktív, hanem valós, a valóst akarja visszaadni. Az újságíró szerepe nem fiktív, utólagos, mint az íróé. Nem élhet a fikció eszköztárával, nem a fantázia terméke, hanem a realitás rögzítése. Ez pedig az elhangzott szavak publikálását– és nem eltagadását – jelenti.

A realitás nem adható vissza: az előző érv folytatása, nagyon fontos aspektusa az újságírásnak, komoly filozófiai, pszichológiai, szociológiai, a szakma lényegét érintő kérdések boncolgatásának kezdete. Csak éppen nem ide tartozik. A megismerés, rögzítés, visszaadás, a valóság konstrukciója és rekonstrukciója minden, az embert megfigyelő, leíró tudományban és tevékenységben fontos, legyen szó helyszínelőről, bíróról, pszichológusról vagy újságíróról. De ezt a fennkölt aspektust, s az ezzel járó gubancokat ne keverjük bele a napi újságírói munka mai elemzésébe. Magyarországon ma nem az a probléma, hogy az újságírók a valóság feltárása során milyen, az emberi megismerés sajátosságaival foglalkozó szaktudományok által feltárt boncolt problémákkal küzdenek meg. Ennél sokkal földhöz ragadtabb, egyszerűbb témát taglal ez az írás. Azt, hogy az elhangzottakat meg lehessen jelentetni. Ha majd ez flottul működik, akkor érdemes elgondolkodni azon, hogyan is rekonstruáljuk a világot, s ez milyen nehézségekkel jár. Addig ez a szofisztikált megközelítés sem más, mint a valóság meghamisításának egyik eszköze.